

הרב יהודה הלוי עמיחי

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

מבוא

- א. קדושה ראשונה וקדושה שניה
- ב. קדושה ראשונה – גבולות עולי מצרים, לחובת המצוות התלויות בארץ
 1. חובת תרומות ומעשרות
 2. סוגי הפירות בהם חלה חובת תרומות ומעשרות
 3. ערלה
 4. כלאים
 5. קדושת שביעית
 6. עבודה בשביעית
- ג. דין מקומות בהם יש ספק האם נכבשו על ידי עולי מצרים
- ד. קדושת שטחי עולי מצרים וחובת הישיבה בהם

מבוא

עם ישראל זכה בעבר לחיות בארצו כאומה, במשך שתי תקופות. בפעם הראשונה מימי יהושע בן נון עד חורבן בית ראשון. בפעם השניה מימי עזרא עד חורבן בית שני. בדור האחרון ומבלי לקבוע תאריך מוגדר, אנו מתחילים את השלב השלישי. ארץ ישראל התקדשה בכל אחת מהתקופות.¹ הקידוש הראשון שנעשה על ידי יהושע נקרא בחז"ל – קדושה ראשונה או קדושת עולי מצרים, הקידוש השני שנעשה בימי עזרא נקרא בחז"ל – קדושה שניה או קדושת עולי בבל. השטח הגיאוגרפי של גבולות ארץ ישראל שהתקדשו בימי יהושע גדול הרבה יותר מאשר הגבולות שקידשו עולי

1. במאמר זה לא נעסוק בשאלה כיצד התקדשה הארץ בכל תקופה, ומה ההבדל בין קדושת כיבוש או יישוב.

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

בבל.² בדורנו, במהלך מלחמת השחרור ולאחר מכן במלחמת ששת הימים זכינו בעז"ה לשחרר חלקים נוספים בארץ ישראל שהיו בקדושת עולי מצרים ולא קודשו על ידי עולי בבל. נקודת המוצא במאמר זה היא שגוש קטיף נכלל בתוך גבולות עולי מצרים. במאמר זה נברר את מעמדם ההלכתי של גבולות עולי מצרים במה שנוגע בעיקר למצוות התלויות בארץ.³ נציג בקצרה את הדיון ההלכתי ונסכם בהלכה למעשה.

א. קדושה ראשונה וקדושה שניה

האם ישנה קדושה כל שהיא בשטח עולי מצרים. בגמ' (ערכין לב ע"ב) מובאת מחלוקת האם קדושה ראשונה שקדשו עולי מצרים בכניסתם לארץ ישראל הייתה לשעתה וקיימת לעתיד לבוא, או שאיננה קיימת לעתיד לבוא מכיוון שבטלה בחרבן הבית. המחלוקת היא בביאור הפסוק (דברים ל, ה): "והביאך ד' אלך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה". האם מקישים את הירושה השניה לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך בחידוש כל הדברים אף ירושתך בחידוש כל הדברים, או מכיוון שירשו אבותיך ממילא וירשת גם אתה ואינך צריך לעשות עוד פעולת קידוש.

הרמב"ם פסק (הל' תרומות פ"א ה"ה):

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיוון שגלו בטלה קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהייתה מפני הכיבוש בלבד קדושה לשעתה ולא קדושה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה, והחזיקו במקצת הארץ — קדושה קדושה שניה העומדת לעולם לשעתה לעתיד לבוא.

הרמב"ם ביאר עוד (הל' בית הבחירה פ"ו הט"ז):

2. על פרוט האזורים של עולי מצרים ועולי בבל, עיין באנצקלופדיה תלמודית (כרך ב, ארץ ישראל אות ז), ארץ חמדה (ח"א שער ד אות ו, ז).
3. יש לדון במסגרת נפרדת אודות הקדושה החלה על ידי הכיבוש של צה"ל בימינו, האם אין בפעולת הכיבוש של ימינו קדושה שלישית. ראה: הרב יהודה זולדן, "מדינת ישראל וחיוב המצוות התלויות בארץ מהתורה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 377-403.

הרב יהודה הלוי עמיחי

חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיוון שנלקחה הארץ מידיהם, בטל הכבוש, ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית, שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיוון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה. לפיכך, כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום, ואע"פ שנלקחה הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

הכסף משנה שם מסביר שהרמב"ם פסק כדעה שקדושה ראשונה בטלה מכוח הסוגיא (חולין ז ע"א) שרבי התיר לא לעשר ירק בבית שאן, למרות שהיה נהוג לעשר, וזה היה על פי מעשה של ר' מאיר. הגמ' שואלת וכי יש מישהו הסובר שבית שאן אינה מארץ ישראל, והרי כתוב: "ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה ואת תענך ואת בנותיה", (אלא הניחום למס עובד ויושבים ביניהם — רש"י). אם כן למדנו שמעלי מיסים נחשבים ככבושים וכיצד התירם רבי. ומיישבת הגמ' עפ"י ר' ישמעאל בן אליקים שאמר משום ר' אליעזר בן פדת שאמר בשם ר' אליעזר בן שמוע:

הרבה כרכים כבשום עולי מצרים, ולא כבשום עולי בבל, וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית.

מפשטות הסוגיא עולה שקדושה ראשונה כשבטלה אין לה עוד תוקף הלכתי מדין תורה, ולכן הרמב"ם חילק בין קדושה ראשונה שבטלה.⁴ לקדושה שנייה שלא בטלה. יש ראשונים הסוברים שגם הקדושה השנייה בטלה עם חורבן בית השני.⁵ אולם מכיוון שהרמב"ם ורוב הראשונים סבורים שקדושה שניה חלה, כך נהוג ומקובל להלכה.

4. הדיון הוא לגבי שטחי ארץ ישראל שקודשו בקדושה ראשונה, הקדושה הראשונה שהייתה במקדש היא במסגרת דיון אחר.
5. רשב"א (שבועות טז ע"א, יבמות פב ע"א), ר"י (תוס' יבמות פב ע"א), מאירי (יבמות פא ע"ב), עיין בטור (יו"ד סי' שלא).

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

ב. קדושה ראשונה – גבולות עולי מצרים, לחובת המצוות התלויות בארץ

1. חובת תרומות ומעשרות

למרות שמדין תורה אין תוקף לקדושת יהושע לאחר החרבן, אבל חכמים החלו דיני קדושה מסוימים.

הרמב"ם (תרומות פ"א ה"ה) פסק:

והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו, ולא פטרום מן התרומה והמעשרות — כדי שיחזיקו בהם עניים בשביעית, ורבינו הקדוש התיר בית שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, והוא נמנה על אשקלון, ופטרה מן המעשרות.

מדברי הרמב"ם נראה שכל המקומות שכבשו עולי מצרים ונתקדשו בקדושה ראשונה, למרות שבטלה קדושה זו בגלות הראשונה, בכל אופן בשעה שעזרא עלה וקידש מחדש את ארץ ישראל, הרי שהחל חיוב מדרבנן גם על תחומי עולי מצרים, וחיבים בתרומות ומעשרות מדרבנן, אלא שרבי פטר מקומות מסוימים מחיוב מעשרות.

המהר"י קורקוס ביאר לדעת הרמב"ם שכל מקום שכבשו עולי מצרים פטור מתרומות ומעשרות בכל השנים. לכן העניים שלא ימצאו בשנה השביעית לקט שכחה ופאה בארץ שכבשו עולי בבל — ילכו למקומות שהניחום (שהיו בכיבוש עולי מצרים) שם יתנו להם את כל צרכם, שהרי כל השנים הם פטורים ממעשרות. ברור שביאור זה בדברי הרמב"ם הוא תמוה שהרי אם סוריא וסביבותיה חייבים — בתרומות ומעשרות כיצד יפטרו ערים בתוך א"י? הרב שלמה זלמן אויערבך, במעדני ארץ (הל' תרומות פ"א ה"ה אות ב) הוסיף להקשות על המהר"י קורקוס קושיות נוספות,⁶ ולכן מסיק שכוונת הרמב"ם היא כפשוטו, שמקומות שכבשו עולי מצרים חייבים בתרומות ומעשרות

6. מרש"י בסוגיא בחולין משמע כמהר"י קורקוס שא"י שבגבולות עולי מצרים בלבד דינה כחו"ל לכל דיניהם, עיין לקמן בגבולות עולי מצרים לענין שביעית.

הרב יהודה הלוי עמיחי

מדרבנן, ובשביעית תהיה להם אפשרות לאכול את הספיחים. "והניחום כשהיו" הכוונה שהשאירו את דין עולי מצרים כפי שהיה לפני כיבוש עולי בבל, וחייבים בכל המצוות של הפרשת תרומות ומעשרות, מלבד מקומות מסוימים שראו חכמים צורך לפוטרים אפילו מתרומות ומעשרות וממילא יהא דינם כח"ל לכל דבר. נראה שבמקומות אלו יהא דינם כח"ל ויהא מותר לחרוש ולזרוע בהם בשביעית. (להלן נעסוק עוד בחובת שמיטה. המאירי (חולין ז ע"א) בהסבירו את הרמב"ם כתב:

שבדורות הקודמים היו כוללים אותה (אשקלון) עם המקומות שהניחו לצורך עניים ולא עם אותם שנתקדשו, והם חייבים במעשר דגן מדברי סופרים. ובימי רבי הוברר להם, שאף עם אותם המקומות אינה ראויה להמנות, מפני שאינה כסביבות ארץ ישראל, אלא שהיא נמנית על תחום אשקלון, ופטורה אף ממעשר דגן ואף מדברי סופרים.

משמע א"כ שכל מקומות כבוש עולי מצרים הרי הם כסביבות א"י שחייבים בתרומות ומעשרות מדרבנן. וכדברים אלו כתב גם החזו"א (שביעית סי' ג ס"ק כד).

להלכה: שיש להפריש תרומות ומעשרות מדרבנן בכל גבולות עולי מצרים,⁷ ואין להקל כדעת מהרי"ק הפוסט בגבולות עולי מצרים שלא כבשום עולי בבל.

2. סוגי הפירות בהם חלה חובת תרומות ומעשרות

מדברי הרמב"ם "והניחום כשהיו" משמע שבכל דיני תרו"מ שהיו נוהגים בתקופת בית ראשון חזרו ונהגו בשטחי עולי מצרים גם בתקופת בית שני, הן בדגן תירוש ויצהר החייב מדין תורה בתרו"מ, והן בירק שחיובו רק מדרבנן.

המאירי (חולין ו ע"ב ד"ה כבוש, בית שאן) חולק וסובר שכאשר עולי בבל הניחו מקומות מסויימים בקדושת עולי מצרים הרי שהחלו על מקומות אלו

7. לענין חיוב הברכה עיין בכפתור ופרח פ"ה שחילק בין דגן תירוש ויצהר ושאר גידולים.

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחוב המצוות התלויות בארץ

חוב תרו"מ מדרבנן, והחוב היה רק על דגן תירוש ויצהר, אבל ירק ופירות שחובם מעיקר הדין מדרבנן הרי הם פטורים כלל מתרומות ומעשרות. רבי שהתיר את בית שאן מכיוון שתחילה בית שאן נחשבה להיות כעולי בבל ולאחר מכן התברר שאיננה בכיבוש עולי בבל, אלא היא בכיבוש עולי מצרים בלבד, ולכן פטורים בה ממעשר ירק.

כדברי המאירי שירק פטור מתרו"מ בגבולות עולי מצרים, כתב גם הכפתור ופרח (פרק ה' ד"ה כלל גדול):

קדושת הארץ בימי יהושע היא שהייתה חייבת מדין תורה בתרומות ומעשרות בדגן תירוש ויצהר לחוד, ובאו חכמים שעשו סייג לתורה, וכי היכא דלא ליגע באיסורא דאורייתא – חייבו גם כן פירות האילן וירק. גם מן התורה מה שהוא ודאי טבל – חייב לתקן אבל לא הספק, באו הם ז"ל וחייבו הספק שהוא הדמאי... גלו לבבל נתבטל החוב כולו, חזרו בימי עזרא ועלו מבבל חזר הדבר ליושנו כמו שהיה לגמרי וזה במה שכבשו עולי בבל לבד... אבל מה שנשאר מן הארץ שלא כבשו עולי בבל והיא שנשארה בפטור שלה מדין התורה לגמרי, וזהו שאמרו קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, באו חכמים ז"ל וחייבו כבשונה, כלומר על מה שהיה מכיבוש עולי מצרים ולא כבשוה עולי בבל חזרו והטילו מה שהיתה חייבת מדין תורה דהינו דגן תירוש ויצהר משום סייג נמי... אבל מה שהיתה חייבת מתחילה מדבריהם לא רצו לחזור ולחייבה כלומר בפירות אילן⁸ וירק דמאי ולוקת.

הכפתור ופרח מסכים שלדעת רבי בכל גבולות עולי מצרים יש להפריש רק מדגן תירוש ויצהר, אבל שאר המינים שהם מדרבנן פטורים, אך בכל אופן כתב שנוהגים בבית שאן להפריש דגן תירוש ויצהר – בברכה, אבל שאר פירות אילן וירק אין מברכים. וכנראה שהמנהג מבוסס על פשוטות לשון הרמב"ם

8. דעת המאירי והכפתור ופרח היא שפירות האילן חייבים מעיקר הדין בתרו"מ מדרבנן, הרמב"ם חלוק עליהם בנקודה זו וסובר שפירות האילן ג"כ חייבים מדאורייתא מעיקר הדין.

הרב יהודה הלוי עמיחי

שבעולי מצרים נהגו להפריש תרו"מ כפי שהיה קודם הגלות, וכן משמע גם מדברי הראשונים שהעמידו את הסברו של רבי בדמאי או בלקוח, משמע ששאר מינים חייבים כפי שהיה קודם הגלות. גם מדברי רש"י (יבמות טז ע"א) שהניחו את המקומות כדי שהעניים ימצאו מעשר עני, משמע שבעולי מצרים חייבים במעשר עני בכל המינים.

להלכה: מכיוון שכל המקומות שכבשו עולי מצרים דינם כבית שאן, הרי שיש לנהוג כפי המנהג, ולהפריש בדגן תירוש ויצהר בברכה ואילו שאר המינים יפרישו בלא ברכה.

3. ערלה

במשנה (ערלה פ"א מ"ב) נאמר:

עת שבאו אבותינו לארץ ומצאו נטוע פטור, נטעו אע"פ שלא כבשו חייב.

משמע שאין דין הכבוש מחייב אלא עצם הנטיעה מחייבת, וא"כ נראה שגם גלותנו מארצנו, בסוף בית ראשון, לא גרמה לשום שינוי במעמד ההלכתי של מצות הערלה, שהרי כפי שלמדנו בדברי הרמב"ם (לעיל אות א) הסיבה לביטולה של הקדושה הראשונה הוא מכיוון וחזרה הארץ ונכבשה על ידי גויים בטלה קדושת יהושע שהייתה בכיבוש, וא"כ בערלה שהחובה חלה קודם יד שנות כיבוש וחלוקה נשאר החובה גם בזמן הזה מדיני תורה. כיסוד זה אנו לומדים במהרי"ט (ח"א סי' כה), מלבושי יו"ט (סי' ב, יז), קרית ארבע (ספ"א דתרומות, ועיין בישועות מלכו יו"ד סי' סז), שאילת דוד (עניני שביעית עמ' טו), אבן האזל (פ"ו מהל' בית הבחירה הט"ז אות ב).

לעומת שיטות אלו, המשנה למלך (הלכות מאכלות אסורות פ"י הי"א) כתב שלמ"ד קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא גם ערלה וכלאי הכרם בטלו, ואין ערלה נוהגת מהתורה במקומות שכבשו עולי מצרים אלא דינה שם כדין חו"ל שחייב מהלמ"מ. את הראיה מהמשנה (ערלה פ"א מ"ב) שיש חיוב ערלה קודם כיבוש, יש לבאר כפי שכתב במשנה ראשונה, שנטיעה שהייתה קודם כבוש חייבת בערלה לאחר כבוש, ונראה שיש לדקדק כן בדברי הרמב"ם בפיה"מ שם: "נטעו אע"פ שלא כבשו — אע"פ שעדיין לא שלטו על

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

כל הארץ". משמע מהמשנה שהיה כבוש אבל לא על כל הארץ, וא"כ נראה שאי אפשר ללמוד מהמשנה בברור שאין ערלה תלויה בכבוש. החזו"א (שביעית סי' ג ס"ק א, ערלה סי' א ס"ק יז) נקט שאין לכבוש משמעות בדיני ערלה, והזכרון יהונתן נוקט שרק ע"י כבוש חל על מקום מסוים דין א"י ובלא כן דינו כדין חו"ל לערלה.

להלכה: האם ערלה במקומות שכבושם עולי מצרים דינה כדין תורה או ככל חו"ל שהיא הלכה למשה מסיני, והנפק"מ היא בספק. החזו"א כתב שאפילו למ"ד לא קדשה לעתיד לבוא – ספיקה אסור, וכן כתב הראי"ה קוק זצ"ל, בשו"ת משפט כהן (סי' יב) שהלכה רווחת היא שערלה בארץ ישראל, בכל זמן, היא מהתורה. לפי זה מובן מדוע הרמב"ם לא הביא דיני וגבולות כבוש מצרים ועולי בבל רק בענין תרומות ומעשרות וחלה כי בשאר הדברים אין הבדל בין גבולות עולי מצרים וגבולות עולי בבל.

4. כלאים

הישועות מלכו (ו"ד ס' סז) נסתפק בדין כלאי הכרם במקומות שכבושם עולי מצרים בלבד האם לוקים על כך או לא. ברור מתוך דבריו שיש איסור כלאי הכרם גם בגבולות עולי מצרים והשאלה היא האם האיסור הוא משל תורה או לא.

בספר מלבושי יו"ט (חובת הקרקע סי' יז ד"ה אמנם) כתב שלמרות שכלאים לא נהגו אלא לאחר כיבוש וחלוקה, וא"כ לכאורה היה צריך להיות שבטלה הקדושה בגלל שהארץ נכבשה מידינו, בכל אופן חכמים לא רצו להקל בכלאיים, ולכן אסרו אפילו ספק כלאיים בכל א"י כולל שטח עולי מצרים. בעל מלבושי יו"ט סובר שלשיטת התוס' (חולין ז ע"א) סתם חו"ל הוא כל מקום שלא נכבש ע"י עולי בבל, ולכן עולי מצרים הוא כחו"ל. המשמעות של השוואת גבולות עולי מצרים לחו"ל היא: א. כל ספק בכלאים – מותר, ב. כלאי זרעים הותרו בחו"ל וכן בגבולות עולי מצרים.

גם מדברי החזו"א (וכלאיים סי' ד ס"ק כג) משמע שבסוריא אסור לזרוע כלאי זרעים ואם כן גם בגבולות עולי מצרים אסור לזרוע כלאי זרעים. ועוד הרי הר"ש (ערלה פ"ג מ"ז) כתב שכלאים ומעשרות שווים בדינם, ולפיכך

הרב יהודה הלוי עמיחי

נראה שכשם שחיוב תרומות ומעשרות הוא מדרבנן במקומות שכבשום עולי מצרים הוא הדין גם בכלאים ואסור מדרבנן במקומות אלו.

להלכה: נראה שבכבוש עולי מצרים יש להחמיר בכלאי הכרם וזרעים. יש המקילים בכלאי זרעים כדעת התוס' שרק תחום עולי בבל חייב במצות כלאיים מדרבנן.

5. קדושת שביעית

חובת שביעית נוהגת בארץ רק לאחר י"ד שנה של כיבוש וחלוקה, ובטלה קדושת עולי מצרים בשטחים אלו עם חורבן בית ראשון. אלו הלכות חזרו באזורי עולי מצרים בתחילת בית שני?

במשנה (שביעית פ"י מ"א) נאמר:

וכל מקום שהחזיקו עולי מצרים... נאכל אבל לא נעבד.

המפרשים נחלקו בביאור המושגים "נאכל" ו"נעבד". הרמב"ם בפיה"מ (מהדורת הר"י קאפח) ובהלכותיו (שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו) ביאר שבאזורי עולי מצרים אסור לעבוד, אבל מותר לאכול ספיחים שעלו מאליהם, ואילו בשטחי עולי בבל אסור לאכול את הספיחים. אולם לא נתבאר מה דין הפירות שגדלו, האם יש לאכלם בקדושת שביעית או שאין קדושה כלל בשטח עולי מצרים.

בגירסאות ישנות של פיה"מ נכתב שבשטחי עולי מצרים מותר נעבד ע"י אחר ובלבד שיאכלו בקדושה. אך הרמב"ם כתב בתשובה (שו"ת הרמב"ם סימן קכח), שבתחילה ביאר דבריו על פי הסבר הרב יצחק בן גיאת במשנה, ולדעתו נעבד אסור בשביעית אולם אפשר להקל בנעבד בשטחי עולי מצרים. אך כיון שלהלכה חזר בו הרמב"ם ופסק שנעבד מותר בשביעית, הקולא בכבוש עולי מצרים היא בספיחין ואין לנו הכרעה מהי דעת הרמב"ם לענין קדושת פירות שביעית באזורים אלו.

יש אומרים (משל"מ, פאת השלחן, חזו"א) שקדושת שביעית נוהגת בשטחי עולי מצרים, ויש סוברים שאין נוהגת בהם קדושת שביעית.

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

הר"ש בביאורו למשנה בשביעית שם כתב ש"לא נאכל" האמור במשנה הכוונה היא שאינו נאכל ללא ביעור בשטח עולי בבל, ו"נאכל" האמור לגבי שטח עולי מצרים פירושו שנאכל ללא ביעור. בעל המשנה למלך הסתפק לדעת הר"ש האם יש קדושה בפירות מגבולות עולי מצרים, ומסברא כתב שאין בהם קדושה שהרי כל דבר שיש בו קדושה א"א לאכלו בלא ביעור. אולם מדברי הר"ש משמע שהתירו אכילת הפירות רק לאחר הביעור, ואילו קודם הביעור לא הקלו בכבוש עולי מצרים, ולכן נראה שיש קדושה בפירות.

הגר"א בבאורו בשנות אליהו (שם) כותב שאין קדושת שביעית נוהגת בשטח שכבוש עולי מצרים.

להלכה: יש מחלוקת האם נוהגת קדושת שביעית בגידולים מכבוש עולי מצרים,⁹ ועלינו לנהוג בשאלה זו כספק בגבולות עולי מצרים (להלן פרק ג).

6. עבודה בשביעית

מדברי המשנה (שביעית פ"י מ"א) עולה שבגבולות עולי מצרים אסורה עבודה בשביעית, אולם דעת רש"י (חולין ז ע"א; יבמות טז ע"א) היא שלא רק שאין קדושת שביעית בכבוש עולי מצרים אלא מותר אפילו לחרוש ולזרוע. לדברי רש"י, הרבה כרכים כיבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. שהניחום על מנת שיוכלו לחרוש ולזרוע בשביעית וליטול לקט שכחה ופאה בשנה השביעית. סברתו היא משום שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, ומכאן שמותר לעבוד בשטח עולי מצרים בשביעית. נמצא שיש לכאורה סתירה בין סוגיית "הרבה כרכים" לבין המשנה בשביעית שאוסרת עבודה בשטחי עולי מצרים בשביעית.

המהר"י קורקוס בהלכות תרומות (פ"א ה"ה) מיישב את הסוגיה ואומר, שהמשנה בשביעית היא אליבא דמ"ד קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ולכן בגבולות עולי מצרים לא נעבד, אבל לדין שקדושה ראשונה לא

9. סיכום השיטות בשאלת קדושת שביעית הובאו בשבת הארץ השלם (פ"ד הכ"י אות ב).

הרב יהודה הלוי עמיחי

קדשה לעתיד לבוא — מותר גם לעבוד כי גבולות עולי מצרים דינם כח"ל לכל דבר. המהר"י קורקוס הרגיש שתרוץ זה דחוק, ועל כן תירץ עוד:

לעולם בזמן קדושה שניה, אותם המקומות שהניחו — דינם הוא ככל חו"ל דמותר לחרוש ולזרוע, ובהיתרן נשארו ואיכא סמיכת עניים בלקט וכו', אבל אח"כ אסרו חכמים וגזרו במקומות אלו שלא יהיה נעבד, כיון דסוף סוף ארץ ישראל הם ונתקדשו בקדושה ראשונה, וזו היא משנתנו (בשביעית), דודאי, מה שאינו נעבד במה שהחזיקו עולי מצרים — מדרבנן הוא, וכיון שכן יש לומר דאח"כ נאסר, אבל כשהניחום — מותר היה, והניחום מפני עניים, ואח"כ ראו להחמיר ולא לחוש לתקנת חכמים לאיזו סיבה שהיא.

מכאן, שלפנינו מחלוקת בין שני פירושים מה הדין כיום. לפי הסבר א' מותר לעבוד, ולפי הסבר ב' — אסור.

אמנם לפי ההסבר הראשון במהרי"ק, יקשה מהדין של סוריא שאסורה בעבודה. כיצד יתכן שבארץ ישראל שקדושה בקדושה ראשונה — מותר לעבוד בשביעית, ואילו בסוריא — אסור. אלא שנראה כפי שכתב הרמב"ם (ובהל' שמיטה פ"ד הכ"ז) שהאיסור לעבוד בסוריא נובע מגזירת חכמים "כדי שלא יניחו ארץ ישראל וילכו וישתקעו שם" ורק בסוריא גזירה זו קיימת, אבל במקומות שכבשום עולי מצרים ישנה עדין קדושה עצמית (כפתור ופרח פ"י, ורדב"ז סנהדרין פ"ד ה"ו אף שאין שם חיוב מצוות התלויות בארץ) ולכן אין גזירה שמא יניחו ארץ ישראל וישבו שם.

הסברו השני של המהרי"ק בדעת רש"י הוא לכאורה פשוט יותר, ומתיישב עם עוד שיטות ראשונים שישנה קדושה בא"י שהחזיקו עולי מצרים מדרבנן, ולפי פירוש זה גם קדושת שביעית נוהגת בארץ ישראל והתירו ספיחים.

הרש"ז אויערבך, בספר מעדני ארץ (סי' ח אות ז) מבאר לדעת רש"י, שישנם שני סוגי מקומות שכבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל. ישנם מקומות שפטרו מכל וכל, כגון לענין חרישה וזריעה. זאת, במקומות כגון:

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחוב המצוות התלויות בארץ

עמוון, מואב, בית שאן ואשקלון. בשאר המקומות החמירו על עצמם וקדשום שלא יעבדו בהם.

להלכה: אין לעשות מלאכות האסורות בשביעית בשטח עולי מצרים.

ג. דין מקומות בהם יש ספק האם נכבשו על ידי עולי מצרים

ישנה מחלוקת אחרונים בספק תרומה בזמן הזה, האם אנו הולכים לקולא ככל ספק דרבנן, או שלמרות שהספק הוא מדרבנן בדיני תרומה יש לפסוק לחומרא. המשנה למלך (הל' תרומות פ"ז הי"ז) כתב שאין חילוק בין תרומה דרבנן לתרומה דאורייתא ובכל מקרה של ספק – אסור, מלבד תערובת שדינה ככל ספק דרבנן להקל, וכן פסק החיי אדם, שערי צדק (פ"א סעי' ג).

אך השדי חמד (וכללים מערכת ת כלל כג ד"ה במה שנחלקו) הביא שבשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סי' קצ"ב) והישועות מלכו נקטו שבתרומה בזמן הזה יש לנהוג ככל ספק דרבנן לקולא, וכן כתב הרדב"ז (בספר יקר תפארת בפ"א מהל' תרומות הי"ט) ועי"ש שהביא אחרונים נוספים הנוקטים שספק תרומה בזמן הזה מדרבנן ולקולא.

עלינו לעיין בדברי המשנה למלך והוכחותיו לדין זה, שספק תרומה בזמן הזה לחומרא. המשנה למלך הביא תחילה את המשנה (יבמות פ"ח מ"ז):

רבי יוסי ור"ש אומרים אנדריוגונוס כהן שנשא בת ישראל מאכילה בתרומה.

ובגמ' (יבמות פא ע"א) נחלקו ריש לקיש ור' יוחנן בשאלה איזו תרומה מאכיל אנדריוגונוס זה את בת ישראל. לפי ריש לקיש הוא מאכיל רק תרומה דרבנן, ואילו לר' יוחנן הוא מאכיל אף תרומה דאורייתא, כיוון שדין אנדריוגונוס כדין זכר ודאי ולא ספק. המשנה למלך מבאר שלפי ר' יוחנן אין הבדל בין תרומה דאורייתא לתרומה דרבנן ובכל מקרה של ספק לא מאכילים, ואף על פי כן אנדריוגונוס מאכיל כי דינו כודאי ולא כספק. ולכאורה אם אנו פוסקים כר' יוחנן ברור שגם בתרומה דרבנן אנו צריכים להחמיר בספיקא!

הרב יהודה הלוי עמיחי

אלא שראייה זו ניתנת לדחייה, שהרי ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו אם אנדריגונוס מאכיל תרומה דאורייתא או דרבנן, והמשנה למלך מחדש שיש ביניהם מחלוקת האם גם בתרומה דרבנן מקילים או לא, אך מחלוקת זו לא הוזכרה בגמ'! ועוד מנין למשל"מ לומר שהרמב"ם שפסק שמאכיל תרומה כוונתו היא לתרומה דרבנן, הרי פשטות הסוגיא עוסקת בתרומה דאורייתא כדעת ר' יוחנן, והרמב"ם הביא לשון הגמ'!

ראיה נוספת הביא המשנה למלך מהגמ' בקידושין (מה ע"ב):

נתקדשה לדעת אביה — והלך אביה למדינת הים ועמדה ונישאת, אמר רב: אוכלת בתרומה עד שיבוא אביה וימחה. רב אסי אמר: אינה אוכלת שמא יבוא אביה וימחה ונמצאת זרה אוכלת בתרומה למפרע. והוה עובדא וחש ליה רב להא דרב אסי.

הרמב"ם פסק (הלכות תרומות פ"ח הט"ז) כרב אסי שאינה אוכלת, כי גם רב הודה לו.

המשנה למלך מוכיח מדברי הרמב"ם שאם היינו אומרים ספק תרומה בזמן הזה לקולא, מדוע לא ציין הרמב"ם, שבזמן הזה יש להקל במקרה זה?

גם ראיה זו אפשר לערער עליה שהרי שאלה אם יבוא האב וימחה הרי היא שאלה שעומדת להתברר, ולכן החמירו שלא תאכל, אבל בספק רגיל מנין שיש להחמיר.

הלח"מ מביא ראיה נוספת מהסוגיא ביבמות (קיג ע"ב) וגיטין (נה ע"ב) שם מקשה הגמ' על פקח שנשוי עם חרשת — תאכל אשתו תרומה דרבנן, שהרי הם נשואים מדרבנן! ומתרצת הגמ' שאינה אוכלת, שמא יבוא להאכילה תרומה דאורייתא.

ביאור השאלה הוא שתאכל דברים החייבים בתרומות ומעשרות רק מדרבנן ולא מדאורייתא כגון תבלין ועוד. אך מקשה המשנה למלך: הרי תרומה בזמן הזה דרבנן, א"כ הגמרא יכלה לשאול שפקח הנושא חרשת תאכל בזמן הזה את כל סוגי התרומות כיוון שהחויב בזמן הזה הוא רק מדרבנן! ומכאן הוא מוכיח שתרומה בזמן הזה — אע"פ שהיא דרבנן דין תורה יש לה, מלבד דיני תערובת (עי"ש באריכות באור דברי הרמב"ם).

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

גם ראייה זו ניתנת לדחייה, שהרי למל"מ משמע שהסוגיא דנה בתרומה דרבנן בזמן הזה. אבל זה תמוה מנין לבאר כן בסוגיא, אולי מדובר בתרומה דרבנן כשיש תרומה דאורייתא וחוששים שמא יאכילו תרומה דאורייתא, אבל בזמן הזה, אכן אפשר להקל. ועוד נתקשו בדעת המשנה למלך: מדוע הקלו בתערובת ובטלה ברוב ואילו בספקות אחרים בתרומה יש להחמיר? בנוסף לכך הרמב"ם (הלכות אסורי ביאה פ"כ ה"ג) כתב:

וכן תרומה בזמן הזה – של דברי סופרים, ולפיכך אוכלים אותה
הכהנים שבזמננו שהם בחזקה.

דברי הרמב"ם אלו הם נגד הכלל שאמר המשנה למלך שספק תרומה דינו להחמיר (עיין שבת הארץ מבוא פ"ט).

אמנם בשו"ת שואל משיב (תליתאה ח"ב סי' קצב) כתב לבאר את דברי המשנה למלך על פי סברת הרמב"ם שכל מצווה דרבנן יש בה עשה ולא תעשה של תורה ממצוות לא תסור, ולכן במקרה שנשארו מצוות מהתורה – חכמים היתנו שלא יחול העשה והל"ת, אבל במקרה שלא נשאר דין התורה, כגון בתרומות ומעשרות שאין ביאת כל ישראל – חוזר הדין שיש בו עשה ול"ת מהתורה. לפי סברה זו יש להחמיר בספק בתרומות ומעשרות כבשל תורה, אולם דברים אלו הם דחוקים וקשה להבינם, ומה עוד שהמשנה למלך עצמו לא הזכירם ולו גם ברמז.

מוכח בדברי המשנה למלך שיטתו היא שכאשר התרומה היא ודאית ואף אם תרומה דרבנן, אין להאכיל אותה, אלא יש להתייחס אל הדבר כאל תרומה דאורייתא. לעומת זאת, כאשר אנו דנים על עצם התרומה, דהיינו אם הפירות הללו חייבים בתרומות ומעשרות והספק הוא אם חלה קדושה על הפירות בזה נפסוק לקולא. זהו החילוק שהזכיר המשנה למלך בין דין תרומה דרבנן שספיקו להחמיר אף בזמן הזה לבין תערובת שבה מקילים. בתערובת של תרומה וחולין הספק הוא אם יש כאן תרומה כלל בזה אנו מקילים. אך כאשר יש ודאי תרומה, והשאלה היא אם להאכיל לגוף מסופק (ספק כהן וכדו') בזה אנו מחמירים לדעת המשנה למלך. ונראה שזוהי גם דעת המהרשד"ם (יו"ד סי' קצב) שדן בשאלה האם יש לנהוג מספר שנות שמיטה או רק שנה אחת בגלל ספק השנים, והוא מסיק שכיוון ששמיטה דרבנן, וספיקא דרבנן – לקולא, די לנו אם נשמור שנה אחת. יסוד דבריו הוא בשאלה האם חלה

הרב יהודה הלוי עמיחי

שמיטה או לא, ובזה פשיטא שיש להקל. הוא הדין גם בספק טבל, המהרשד"ם פוסק שספקו — לקולא (עיין במבוא לשבת הארץ פ"ט, בארץ חפץ נתיב א, א).
להלכה: אין להחמיר בספקות במצוות התלויות בארץ יותר מכל ספק רגיל, ובודאי לענין המקומות המסופקים בגבולות עולי מצרים, שהספק הוא האם חלה קדושה על הפירות, גם לפי דברי המשנה למלך יש להקל.

ד. קדושת שטחי עולי מצרים וחובת הישיבה בהם

הכפתור ופרח (פ"י) האריך להוכיח שלכל המעלות של ארץ ישראל (אמירת שירה, מעלת ישיבת הארץ, טוב הארץ, ביכורים, טומאה וטהרה ועוד) אין הבדל בין עולי מצרים לשטחי עולי בבל:

שהרי קדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים, לא משעת כבוש לחוד. כל מה שבתוך גבולי ארץ ישראל הנזכרים באלה מסעי, הכל לכל הפחות, קדוש בקדושת ארץ ישראל לכל התועלות המבוקשים ממנה, ולענין חיוב חוקיה יש הפרש.

רק לענין מצוות התלויות בארץ יש מקום לחלק בין סוגי קדושות, אבל לענין מעלותיה של ארץ ישראל הרי שלפחות בגבולות מסעי אין הבדל בין המקומות. הכפתור ופרח משתמש בבטוי "לכל הפחות" מכיוון שעל פי סברתו, כל הניתן לאבות יש בו מעלת ארץ ישראל. הרי שהגבולות הקובעים הם גבולות ההבטחה שנתנו לאברהם אבינו, אבל "לכל הפחות" גבולות מסעי הם הקובעים שהרי בשעת הכיבוש הראשון של יהושע הוחלה הקדושה.

דעת הכפתור ופרח שמצות יישוב הארץ היא בכל הגבולות של עולי מצרים וכפי שכתב (שם ד"ה ומה שכתוב ובאו) שגם בגלות שייכת מצוות יישוב הארץ, א"כ מוכח שרק לענין מצוות התלויות בארץ יש הבדל בין עולי מצרים לעולי בבל. הרדב"ז (הל' סנהדרין פ"ד ה"ו) הביא את דברי הכפתור ופרח שלענין המעלות של ארץ ישראל הרי כל שנכבש בידי עולי מצרים הוא בעל מעלה, והדוגמאות שהביא הרדב"ז הן לענין סמיכה, יישוב הארץ, קבורה בארץ. וכן כתב במור וקציעה (סי' שו, גדר ישוב ארץ ישראל) שיישוב הארץ מצוותה איננה שייכת

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

למצוות התלויות בארץ, שהרי אפילו מי שאין לו קרקע לקיים מצוות התלויות בארץ, בכל אופן מקיים מצוות יישוב הארץ, וכן כתב החזו"א (שביעית סי' ג ס"ק יט ד"ה ונראה דאותה).

בערוך השלחן (חו"מ סי' ג סעי' יב) הסביר שבארץ ישראל ישנם שתי מעלות. האחת קדושת האויר, והשנייה קדושת הקרקע, מה שנתבטל כשנכבשה הארץ מידנו בחרבן בית המקדש הראשון היינו קדושת הקרקע, אבל קדושת האויר נשארה, ולכן כל דבר שקשור לקדושת אוירה ארץ ישראל הרי הוא שייך גם בשטחי גבולות עולי מצרים. הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן (סי' סג) הוסיף שקדושתה העצמית של הארץ היא "כעין קדושת שכינה שבבית המקדש שלא בטלה".

המהרי"ט (ח"א סי' מז) פסק שאין לכפות אשה לעלות ממצרים לעזה כיוון שעזה הרי היא כחול"ל לענין המצוות התלויות בארץ, והרי היא כחול"ל לכל דבריה, ולכן אין בה מצוות ישיבת הארץ, וכן הביא בתשב"ץ (ח"ג סי' ר) שישבת הארץ היא בגלל מצוות התלויות בה. העולה שלשטות אלו אין מצוות יישוב ארץ ישראל בגבולות עולי מצרים. ומו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל (ארץ חמדה ח"א שער א סי' ט אות ב) הסביר שאין כוונת המהרי"ט שקדושת הארץ נובעת בגלל קדושת המצוות,¹⁰ אלא שקדושת הארץ התחייבותה הוא רק במקומות שחלים מצוות התלויות בארץ.

התוס' (גיטין ב ע"א ד"ה ואשקלון) הוכיחו מדברי הגמ' (כתובות קיב ע"א) שרבנן היו נפרדים איש מרעהו בעכו מכיוון שאסור לצאת לחו"ל, שעכו נכבשה על ידי עולי בבל. משמע שבגלל כיבוש עולי בבל ישבו בה, שהרי התוס' היו יכולים להביא את הפסוק ביהושע שמוכיח שיש קדושה בעכו, ומתוך שהביאו התוס' את הראיה ממנהג החכמים להפרד זה מזה בעכו, משמע שחפשו מקור שישנה קדושה שניה, שהיא מחילה דינים על יישוב הארץ. כשיטת התוס' הובא ברשב"א, בר"ן, וא"כ מוכח כדברי המהרי"ט שמצוות יישוב הארץ היא במקומות שישנה קדושת הארץ.¹¹

10. על כך הקשה באבני נזר (יו"ד תנד אות לב), ישועות מלכו (ישוב הארץ, יו"ד סי' סז).
11. דיון נרחב בדברי המהרי"ט הללו, ראה: הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק ד, "רצועת עזה בהלכה", עמ' 53-65.

הרב יהודה הלוי עמיחי

שיטות חלוקות על התוס' הובאו בדברי הרמב"ן והריטב"א (גיטין ב ע"א) שלמרות שאין קדושת המצוות בכו"א חיבת הארץ לענין ישיבתה ודירתה חלים, והראיה היא שהרי יש דעות שאין קדושה שניה קיימת בזמה"ז, בכל אופן ישנה חובת חיבת הארץ ויישובה, א"כ משמע שאין יישוב הארץ שייך לקיום המצוות התלויות בארץ. אלא שעדיין תשאל א"כ מדוע נפרדו דווקא בעכו.

ונראה שיש להתאים בין הדברים. בארץ ישראל ישנה את מעלת הקדושה הרוחנית ואת קדושת המצוות, לענין מצוות יישוב הארץ ומעלותיה השונות אפילו הקדושה הרוחנית חלה, אולם במקום שחלים גם קדושת המצוות הרי שזו קדושה גבוהה יותר. לכן לענין העלייה מחו"ל לארץ הרי שכל הארץ כולל שטחי עולי מצרים היא קדושה, ומקיים בכך מצוות עליה לארץ משום חיבתה ומעלתה של הארץ, ויתר על כן אם עולה למקום שבו יש גם קדושת מצוות הרי שמעלתו גבוהה יותר, ולכן אין לעזוב את גבולות עולי בבל שיש בהם מעלת הקדושה והמצוות ולעבור למקום שיש בו רק מעלת הקדושה, וחכמים כשהיו נפטרים אלו מאלו נפרדו בעכו כיון שחכמים לא רצו לרדת ממדרגתם, אבל ברור שאין איסור יציאה מהארץ לחו"ל כאשר יוצאים לעולי מצרים, שהרי יש בשטחי עולי מצרים גם כן מצוות יישוב הארץ משום חיבתה של הארץ, וכמו כן יש בה מצוות התלויות בארץ, כגון ערלה וכלאים (ועיין לעיל), וכשם שהכל מעלין לירושלים, אבל מותר לצאת מירושלים לשאר מקומות של עולי בבל, כן גם מותר לצאת ממקומות של עולי בבל למקומות של עולי מצרים. התוס' הוכיחו שבדאי היה יישוב בעכו מכך שנפרדו חכמים בעכו, ואין לנו ראיה שהיה יישוב מעבר לעכו, אבל אין כוונת דברי התוס' שאין מצוות יישוב הארץ צפונית לעכו. ונראה שלכך התכוון החזו"א (שביעית סי' ג ס"ק יח ד"ה ונראה).

להלכה: מקיימים מצוות יישוב הארץ גם בשטחי עולי מצרים, וכמו כן יש בה מספר מצוות התלויות בארץ (כגון, ערלה כלאים), אלא שיש לשטחי עולי בבל עדיפות שיש בהם יותר מצוות התלויות בארץ (כגון, תרו"מ). מאחר והנידון הוא רק שאלה של סדרי עדיפות, הרי שכל מי שגר על מנת לשמור את הארץ ולקיימה בידינו יתכן וסדרי העדיפות משתנים לפי הצרכים – המקום והזמן, ויתכן שבמצבים מסוימים בהם יהיה חשוב ומשמעותי יותר להתיישב דוקא

קדושת אזור עולי מצרים – גוש קטיף, וחיוב המצוות התלויות בארץ

באזור כיבוש עולי מצרים, ובכך למנוע מסירת שטחי ארץ ישראל בהם יש קדושת עולי מצרים לריבונות נכרית, אזי יהיה עדיף לישב בשטח עולי מצרים מאשר בגבולות עולי בבל.